

ὕψιλον/βιβλία

Copyright 1985: Κ. Καστοριάδης καὶ ὕψιλον/βιβλία

Φωτοστοιχειοθεσία: Φωτόγραμμα ΕΠΕ

Ἐκτύπωση: Ἄγγελος Ἐλεύθερος

Τυπογραφικὴ ἐπιμέλεια: Μαρία Κιρτζάκη

Μακέτα ἐξωφύλλου: Δημήτρης Καλοκύρης

Α' ἔκδοση: Μάρτιος, 1986

Β' ἔκδοση: Μάιος, 1999

ΚΟΡΝΗΛΙΟΣ ΚΑΣΤΟΡΙΑΔΗΣ

ἡ ἀρχαία
ἐλληνικὴ δημοκρατία
καὶ ἡ σημασία της
γιά μᾶς σήμερα

Κεντρικὴ διάθεση

Τζαβέλλα 15, Ἀθήνα 106 81, τηλ. 3838257, fax 3840349

Printed in Athens, Greece

www.ypsilon.gr

ISBN 960-7949-20-X

ὕψιλον/βιβλία

Ἀθήνα 1999

ζωῆς τὸν φόβο τοῦ θανάτου. Ἐγὼ θὰ ἔλεγα: ἔκαμαν οἷστρο τῆς ζωῆς τὴν γνώση τοῦ θανάτου.

Ὁ φόβος τοῦ θανάτου διακατεῖχε παντοῦ καὶ πάντοτε ὅλους τοὺς θνητούς. Ἴσως αὐτὸς μᾶς ἐμποδίζει κι ἐμᾶς σήμερα, ὅπως ἐμπόδισε πολλές φορές στὸ παρελθόν τοὺς ἀνθρώπους, νὰ ἔχουμε τὸν ἀπαιτούμενο οἷστρο γιὰ τὴν ζωὴ μας, νὰ ἔχουμε δηλαδή τὴν ἐπίγνωση ὅτι εἴμαστε πραγματικά θνητοί, καὶ ὅ,τι ἔχουμε νὰ κάνουμε, ἂν γίνε-ται, θὰ γίνεῖ ἐδῶ, ἀπὸ μᾶς, καὶ ἐδῶ θὰ τὸ κάνουμε, ἐμεῖς.

5. Ἐσωτερικὴ σχέση δημοκρατίας καὶ φιλοσοφίας

Ἡ πόλις δημιουργεῖται κατὰ τὸν 8ο αἰ. Μέσα σέ μικρὸ χρονικὸ διάστημα, ἀπὸ τὴν στιγμή αὐτὴ παρατηρεῖται μιὰ καταπληκτικὴ δημιουργία, ποὺ καλύπτει ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς πολιτικῆς ζωῆς. Στὸ διάστημα αὐτὸ τοποθε-τεῖται καὶ ἡ τελικὴ διαμόρφωση τῶν ὁμηρικῶν ἐπῶν, κα-θὼς καὶ ὁ Ἡσίοδος.

Στὶς ἀρχές τοῦ 7ου αἰ., περὶ τὸ 680-670, γράφει ὁ με-γάλος λυρικός ποιητὴς Ἀρχίλοχος, τοῦ ὁποῖου δυστυ-χῶς λίγα ἀποσπάσματα σώζονται. Μεταξὺ αὐτῶν, τὸ κα-ταπληκτικὸ καὶ ἀδιανόητο γιὰ ὁποιαδήποτε ἄλλη κοινω-νία:

*Ἀσπίδι μὲν Σαίῳν τις ἀγάλλεται, ἣν παρὰ θάμνῳ
ἐντὸς ἀμώμητον κάλλιπον οὐκ ἐθέλων·
ψυχὴν δ' ἐξεσάωσα. Τί μοι μέλλει ἀσπίς ἐκείνη;
ἐρρέτω· ἐξαῦτις κτήσομαι οὐ κακίῳ.*

(ἀπόσπασμα 13)

[Τὴν ἀσπίδα μου κάποιος Σαῖος χαίρεται, αὐτὴν ποὺ ὀλοκαίνουρια παρὰ τῆς κοντά σ' ἓνα θάμνο ἀθελά μου· ἔσωσα ὅμως τὴν ζωὴ μου. Τί μέ νοιάζει ἡ ἀσπίδα μου ἐκείνη; χαλάλι· καλύτερη θέ ν' ἀγοράσω ἄλλη].

Καὶ αὐτὸ λέγεται ἀνοιχτά καὶ συμβάλλει στὴν δόξα τοῦ Ἀρχίλοχου, σέ μιὰ κοινωνία σάν τὴν ἐλληνικὴ ὅπου ἡ προσωπικὴ ἀνδρεία καὶ ἡ στρατιωτικὴ τιμὴ ἦταν πολὺ ψηλὰ τοποθετημένες. Εἶναι δυνατόν νὰ φαντασθεῖ κα-νεῖς Ἐβραῖο ἢ Χριστιανό, ὅχι ἀπλῶς νὰ γράφει: «Τί κι ἂν σκούπισα τὴν μύτη μου μέ τὴν Βίβλο; Θὰ βρῶ ἄλλοῦ καλύτερο ἀντίτυπο», ἀλλὰ καὶ νὰ γίνεταί διάσημος σάν ποιητὴς μέ τὸν στίχο αὐτό;

Ἀπὸ πολὺ νωρίς, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀσφαλῶς, αὐτὴ ἡ πολιτικὴ κοινότητα ἔχει τὴν πεποίθηση ὅτι δέν μπορεῖ νὰ διατηρηθεῖ σάν κοινότητα ἂν οἱ πολῖτες πού τὴν ἀποτε-λοῦν δέν τὴν ὑπερασπίζονται. Συνεπῶς, τιμᾷ ἰδιαίτερα τὸ θάρρος καὶ τὴν ἀνδρεία. Τὸ καταπληκτικὸ, ὅμως, εἶ-ναι ὅτι, ταυτόχρονα, δίνει στὸν ποιητὴ τὴν δυνατότητα νὰ λέει ἐλεύθερα: «Τί κι ἂν παρὰ τῆς ἀσπίδα μου, ἔσωσα τὴν ζωὴ μου, καλύτερη θέ νὰ ἔβρω ἄλλη».

Ἡ ἀμφισβήτηση, τῆς ὁποίας βλέπουμε ἐδῶ τίς πρώτες καταβολές, εἶναι ἡ κοινὴ ρίζα καὶ τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς φιλοσοφίας. Ὅπως τόνισα ἤδη ἀρχίζοντας, ἡ ἀμφι-σβήτηση τῶν νόμων, μέ τὴν τρέχουσα σημασία τοῦ ὄρου, ἐκφράζεται μέ τὴν ἐρώτηση: Ποιὸς εἶναι κύριος; Ποιὸς ἀρχει τῆς πόλεως; Ὁδηγεῖ στὴν κοινωνικὴ πάλη ἐναν-τίον τῆς ἀριστοκρατίας καὶ ἔχει σάν ἀποτέλεσμα τὴν δη-μοκρατία. Ἡ ἀμφισβήτηση τῆς θεσμισμένης κοινωνικῆς παράστασης γιὰ τὸν κόσμο παίρνει τὴν μορφή τῆς φιλο-σοφικῆς ἐρώτησης. Θέτει τὸ ἐρώτημα: Τί εἶναι κόσμος; Τί σημαίνει ὅταν λέμε ὅτι κάτι εἶναι; Ποιὰ εἶναι ἡ δια-φορὰ ἀνάμεσα στὸ εἶναι καὶ τὸ φαίνεσθαι; Τί εἶναι ἀλή-θεια καὶ τί ἀπλῶς γνώμη;

Ὁ Θαλῆς, ἀπὸ τοὺς πρώτους πού ἔθεσαν τὰ ἐρωτήμα-τα αὐτά καὶ προσπάθησαν νὰ δώσουν ἀπάντηση, χωρὶς νὰ χαρακτηρίσει σάν μυθεύματα τίς μέχρι τότε λαχούουσες πεποιθήσεις, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι καμωμένος ἀπὸ ἓνα στοιχεῖο, ποὺ ὁ ἴδιος ὀνομάζει: ὕδωρ. Ἀκολου-θεῖ ὁ Ἀναξίμανδρος, ὁ ὁποῖος (πολὺ σωστά κατὰ τὴν γνώμη μου), λέει ὅτι ὁ κόσμος εἶναι καμωμένος ἀπὸ ἓνα

στοιχείο: τό ἄπειρο (ὄχι μέ τήν ἔννοια τοῦ ποσοτικοῦ ἀπείρου, ἀλλά μέ τήν ἔννοια τοῦ ἀπροσδιόριστου).

Γεννιέται ἔτσι ἡ φιλοσοφία, αὐτή ἡ ἀπέραντη καί διηνεκῆς ἀναζήτηση. Ἡ γέννησή της εἶναι ἀξεχώριστη ἀπ' τό καταπληκτικό ἄνοιγμα πού συντελεῖται μέσα στήν ἀρχαία ἑλληνική κοινωνία, μέ τήν ἀμφισβήτηση τῶν παραδοσιακῶν παραστάσεων καί τῶν παραδοσιακῶν θεσμῶν. Τόν μοναδικό της χαρακτήρα τόν χρωστáει ἀκριδῶς σ' αὐτό τό μοναδικό πλαίσιο μέσα στό ὁποῖο δημιουργεῖται.

Πολλοί ἔχουν ἐπισημάνει ὅτι ὑπάρχουν κι ἄλλες φιλοσοφίες ἐκτός ἀπό τήν ἑλληνική. Πράγματι, καί στίς Ἰνδίες καί στήν Κίνα ὑπῆρξε ἕνός εἶδους φιλοσοφία. Σωστά, ὅμως, ἀπάντησαν ἄλλοι ὅτι φιλοσοφία, μέ τήν πραγματική ἔννοια, μόνο στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ὑπῆρξε, ἀπ' ὅπου καί ξεκίνησε. (Ἀποψη πού ἔχει ἄλλο δάρος ὅταν προέρχεται ἀπό δυτικούς καί ἄλλο ὅταν προέρχεται ἀπό ἄτομα πού ἔχουν τήν ἰδέα ὅτι πρέπει νά ξαναπάρουμε τήν Πόλη).

Τά ἐπιχειρήματα πού στηρίζουν τήν ἀποψη αὐτή εἶναι πολλά καί ποικίλα, στήν πλειοψηφία τους σχετικά μέ τό περιεχόμενο τῆς φιλοσοφίας. Κατά τήν δική μου γνώμη, τό βασικό ἐπιχείρημα ἔγκειται στό γεγονός ὅτι ἡ φιλοσοφία στήν ἀρχαία Ἑλλάδα ἦταν φιλοσοφία πολιτῶν πού συζητοῦν στήν ἀγορά μέ ἄλλους πολίτες, ἐνῶ ἡ φιλοσοφία στίς Ἰνδίες καί στήν Κίνα ἔμεινε φιλοσοφία ἱερατείου, ἡ φιλοσοφία αὐλικῶν καί μανδαρινῶν. Ἡ ἀμοιβαία γονιμοποίησή τοῦ πολιτικοῦ κινήματος μέ τήν φιλοσοφική ἐρώτηση εἶναι τό στοιχεῖο ἀκριδῶς πού χαρακτηρίζει ὅλη αὐτή τήν ἐποχή καί σφραγίζει τήν μοναδικότητα καί τῆς δημοκρατικῆς πόλης καί τῆς φιλοσοφίας πού ἀναπτύσσεται στό πλαίσιο της. Ἀπό τή μιά, οἱ φιλόσοφοι ἀπασχολοῦνται μέ πολιτικά ἐρωτήματα (αὐτό φαίνεται ἤδη στόν Ἡράκλειτο π.χ.), καί ἀπό τήν ἄλλη, ἡ ἴδια ἡ πολιτική ζωή ἀναγκάζει, κατά κάποιο τρόπο, τίς ἀναζητήσεις νά πᾶνε βαθύτερα. Δέν διερωτᾶται ἀπλῶς: Ποιός

ἄρχει; ἀλλά καί: Πῶς μπορεῖ νά δικαιολογηθεῖ τό ποιός ἄρχει; Ἡ συζήτηση προεκτείνεται, δηλαδή, στό θέμα τῆς νομιμοποίησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τῶν πολιτικῶν καθεστώτων. Εἶναι δίκαιο νά ἄρχουν οἱ ὀλίγοι ἢ οἱ πολλοί; Καί τί σημαίνει δίκαιο; Συναντᾶ ἐπομένως τήν φιλοσοφική ἐρώτηση: Τί σημαίνει δίκαιο καί τί δικαιοσύνη; Ἐρώτηση πού ἔχει τόν ἴδιο χαρακτήρα μέ τήν ἀρχική φιλοσοφική ἐρώτηση: Τί καί πῶς εἶναι ὁ κόσμος;

6. Ἡ αὐτοθέσμιση

Ἡ ἀνάδυση ὅλων αὐτῶν τῶν ἐρωτημάτων μέσα στήν ἀρχαία δημοκρατική πόλη (ἕνας μέγας ἀριθμός πόλεων γίνονται δημοκρατικές ἀπό τόν 8ο ὡς τόν 4ο αἰ., σχεδόν ὅλες δέ συνταράσσονται ἀπό τήν πολιτική πάλη, ἐκτός ἀπό τήν Σπάρτη πού εἶναι εἰδική περίπτωση) προκαλεῖ μιά τεράστια κίνηση αὐτοθέσμησης τῆς κοινωνίας, ἡ ὁποία ἀναθεωρεῖ ἐκ βάθρων τόσο τήν πολιτική της ζωή ὅσο καί τήν παράσταση πού ἔχει τοῦ κόσμου.

Εἶναι χαρακτηριστικό ὅτι ἡ αὐτοθέσμιση δέν συνίσταται σέ μιά συγκεκριμένη καί τελειωτική πολιτική μορφή ἡ ὁποία διαμορφώνεται μιά γιά πάντα. Ἡ πολιτική ἱστορία τῶν Ἀθηνῶν, ἀπό τίς καταβολές της (δηλαδή, ἀπό τήν στιγμή πού οἱ κληρονομικοί ἄρχοντες ἀντικαθίστανται ἀπό ἐκλεγόμενους, ἀρχικά ἀνάμεσα ἀπό τά μέλη τῆς ἀριστοκρατίας καί μέ ἰσόδια θητεία, στή συνέχεια, γιά δέκα χρόνια κλπ.) μέχρι τήν φάση πού περιγράφει ὁ Ἀριστοτέλης στήν *Ἀθηναίων Πολιτεία*, (γύρω στά 340 π.Χ.), δηλαδή λίγο πρὶν νά καταλύσει ἡ μακεδονική κυριαρχία τήν ἀνεξαρτησία τῆς πόλεως, εἶναι μιά πολιτική ἱστορία συνεχοῦς δημιουργίας. Ἡ αὐτοθέσμιση δέν εἶναι κατάσταση, εἶναι διαδικασία πού ἐκφράζεται σάν δραστηριότητα μεταβολῆς τῶν «βασικῶν», «καταστατικῶν», «συνταγματικῶν» νόμων (τῆς *πολιτείας* δηλαδή) καί ἄλλων θεσμῶν, ὄχι ὅλων συλλήβδην καί ταυτοχρό-